

**LIBRARY IN THE ANNALS OF HISTORY (IN THE EXAMPLE
OF THE FUNDAMENTAL LIBRARY OF THE
KARAKALPAKSTAN DEPARTMENT OF THE ACADEMY OF
SCIENCES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN)**

Aytimova Dilbar Aymuratovna

Senior teacher of the "Library Activities" department of the Nukus
branch of Uzbekistan State Institute of Art and Culture
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11197425>

ARTICLE INFO

Received: 08th May 2024

Accepted: 14th May 2024

Online: 15th May 2024

KEYWORDS

*Library, history, manuscript,
collection, scientists, fund,
documents, grant, resources,
institute, publishing house.*

ABSTRACT

*The article deals with the history of the fundamental
library, the formation of the book fund, private
collections, electronic catalog, grants, and publishing
houses.*

**КИТАПХАНА ТАРИЙХ ЖЫЛНАМАСЫНДА (ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ИЛИМЛЕР АКАДЕМИЯСЫ ҚАРАҚАЛПАҚСТАН БӨЛИМИ ФУНДАМЕНТАЛ
КИТАПХАНАСЫ МЫСАЛЫНДА)**

Айтымова Дилбар Аймуратовна

Ўзбекстан мамлекетлик көркем өнер хэм мәденият институты
Некис филиалы "Китапхана искерлиги"
кафедрасы аға оқытыўшысы
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11197425>

ARTICLE INFO

Received: 08th May 2024

Accepted: 14th May 2024

Online: 15th May 2024

KEYWORDS

*Китапхана, тарийх,
қолжазба, коллекция,
алымлар, фонд, дереклер,
грант, ресурслар, институт,
баспахана.*

ABSTRACT

*Мақалада фундаментал китапхана тарийхы, китап
фондының қалипlesiўи, жеке коллекциялар,
электрон каталог, грантлар, баспаханалар
хаққында сөз жүритиледи.*

Адамзат тарийхында, әсиресе, илимий изертлеўлерде китапханалардың тутқан орны гирейли. Китапхананың дүзилиси, теориясы хэм әмелиятының ҳезирги жағдайын баҳалаў ушын оның айырым түрлери хэм қашан пайда болғанлығы, китапхана тармақларының раўажланыў дәрежеси, түрли тарийхий дәўирлерде жәмийеттиң китапханаларға болған көзқараслары арқалы билиў мүмкин.

Бүгинги күнде Ўзбекстан Республикасы Илимлер академиясы системасында 17 илим-изертлеў мәкемелери жумыс алып барады хэм республиканың ең ири илимий китапханалар системасына ийе. Олар:Ўзбекстан Илимлер академиясының

фундаментал китапханасы, ӨзР Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлімінің фундаментал китапханасы, Маъмун академиясының китапханасы, Өзбекстан Мәмлкетлик музейи хәм 14 илим-изертлеу институтлары китапханаларынан ибарат.

Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлімінің Фундаментал китапханасының тарийхы республикамызда дәслепки илим изертлеу жұмысларының қәлиплесиуи хәм оның кең көлемде раўажланыу тарийхы менен байланыслы. Китапханаға 1931-жылы Қарақалпақ комплексли илим-изертлеу институты шөлкемлестирилиуине байланыслы тийкар салынады. Институт қарақалпақ халқының тарийхы, этнографиясы, тили, тәбий ресурслары хәм, экономикасын изертлеуге бағдарланған еди. 1931-1936-жыллар аралығында усы институттың шөлкемлестирилиуи хәм онда илимий жұмыслардың алып барылыуында белгили илимпазлар П. П. Иванов, С.Е.Малов, Н.А.Баскаков, С.П.Толстов, С.Боровков, А.С.Морозовалардың мийнети уллы болды. Усы илимпазлардың басламасы менен 1933-жылы бурынғы СССР Илимлер Академиясы Президиумында республикаға жәрдем көрсетиуди жобаластырған қарақалпақ комиссиясы дүзиледи. Бул комиссия усынысы менен СССР Илимлер Академиясы Президиумы 19-апрель 1933-жылғы мәжилисінде илимлер академиясы китапханасы директоры И.И.Яковкинге китапхана фондындағы артықша нұсқалар есабынан китаплар ажыратып сол ўақытта Төрткүл қаласындағы Қарақалпақ илим-изертлеу институт китапханасына жиберилди тапсырады. Москва, Ленинград қалаларындағы илимий китапханалардағы әдебиятлардың аўсық нұсқалары арқалы китапхана фондын толтырыуға жәрдем берилди хәққында қарар шығарылады.

Мәмлкеттиң илимий китапханалары Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан филиалы китапханасын аталыққа алып Москва, Ленинград, Ташкент қалаларындағы илимий китапханалардан китап фондын толықтырыуға жәрдем көрсетеди хәм китаплар келе баслады. 1967-жылдың өзінде СССР Илимлер академиясы фундаменталь китапханасынан -655, В.И.Ленин атындағы китапханадан -509, Москва университет китапханасынан- 124, Ленинград университет китапханасынан-207, Стеклов атындағы математика институтынан 122 нұсқа китаплар қабыл етиледи.

1933-жылы СССР Илимлер академиясы Тәбий ресурсларды изертлеу кеңесиниң басламасы менен “Қарақалпақстанның өндирис ислеп шығарыу күшлерин үйрениу” атамасында I илимий-теориялық конференция шөлкемлестирилди. Конференция 1933-жылдың 18-25-март күнлери Ленинград қаласында болып өтеди. Қарақалпақстанның тәбий ресурслары оның миллий мәдениатын үйрениуде өз алдына мақсет етип қойған бул конференцияда басқа мәселелер менен бир қатарда институтта илимий изертлеу жұмысларын алып барып атырған илимий кадрларды мағлыұмат пенен тәмиинлеуге де айрықша итибар қаратылады. Конференцияның шөлкемлестириушилериниң бири А.А.Гнеденко комплексли илим-изертлеу институты қасында бар китапхана тийкарында илимий китапхана шөлкемлестириуде усыныс етеди. Өз хызметин баслағанына 6 жыл толған китапхана 1937-жылы институт

бөлімлеринің хәр қыйлы комиссариатларға бөлистрилип жиберилиўине байланыслы жабылады¹.

1938-жылы ҚҚАССР Халықбилимлендириў комиссариаты қасынан тил хәм әдебият илим -изертлеў секторы ашылды. Усының негизинде 1939-жылы Қарақалпақстан АССР Халық Комиссарлар Кеңесиниң қасында жаңадан тил-әдебият илим-изертлеў институты шөлкемлестирилди. Институт хәм китапхана 1941-жылдын ақырында, екінши жер жүзилик урыстың қыйыншылығына байланыслы және жабылады. Өзбекстан КП Орайлық Комитетиниң 1943-жылы 10-ноябрьдеги бюро қарары менен Қарақалпақстан Халық Комиссарлар Кеңесиниң қасынан Қарақалпақ тил-әдебият илим-изертлеў институты жаңадан ашылады. Қарақалпақстанда илим-изертлеў жумысларын буннан былайда кеңейтиў келешекте илимлер академиясының филиалын дүзиў хәм база таярлаў ушын 1947-жылы 26-июльдеги Өзбекстан Министрлер Кеңесиниң қарары менен институт Өзбекстан Илимлер академиясы қурамына өткизиледи. Өзбекстан Илимлер академиясы 1947- жылы 24-октябрьдеги 31-санлы қарары менен Қарақалпақ тил-әдебият илим-изертлеў институтын, Өзбекстан Илимлер академиясының Қарақалпақстандағы Экономика хәм мәдениет илим-изертлеў институты етип қайта шөлкемлестирди.

1946-1959-жыллар аралығында еле жетерли дәрежеде үлкен емес, бирақ илимниң гуманитар тараўына зәрүрли деп есапланылған әдебиятлар қорына ийе китапхана жумысы китапханашы қәнигелигине ийе емес бир лаборант тәрәпинен алып барылған. Оның тийкарғы жумысы китапханаға келип түскен әдебиятларды дизимге алыў, китап оқыўшыларға китап бериў хәм қабыл етип алыўдан ибарат болған.

Усы дәўирлер аралығында да хәр бир миллет ушын айрықша әҳмийетке ийе жетискенлик, яғный, дәслепки қарақалпақ авторларының баспадан шыққан дәрәтпелери китапхана қорынан орын ала баслайды. Бул әдебиятлар тийкарынан сол дәўирдеги қарақалпақ шайыр хәм жазыўшыларының дәрәтпелери, жергиликли баспаханадан (Төрткүл) шыққан газета хәм журналлар қарақалпақ мектеплери ушын сабақлықлар, халық аўызеки дәрәтпелериниң баспадан шыққан нусқаларынан ибарат еди².

Китапхана мәмлекетимиздиң жигирма китапханасы, соның менен бирге, Польша, ГДР, Чехословакия, Венгрия хәм басқа китапханалар менен жедел китап алмаслаў жумысларын әмелге асырған. Китапхана Қарақалпақстан республикасында баспадан шыққан барлық китап өнимлериниң нызамлы депозитин алатуғын мәкемелер дизимине реестрге киритилген. 1992-жылдан баслап “Қарақалпақстан”, 2011-жылдан “Билим”, “Илим”, 2021-жылдан “Жети ықлым”, “Илимпаз” баспаханаларынан

¹ Айтымova У., Нуратдинова Г. Дәўир менен тең қәдем таслап. Өзбекстан Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлими Фундаменталь китапханасы тарийхынан.//Еркин Қарақалпақстан .- № 2009 жыл 17 ноябрь № 139 сан 4-5 бетлер

²Қосбергенов Р. Қарақалпақстанда совет власты жылларында илимниң рауажланыўы Уллы октябрь социалистик революциясынын қырық жыллығына). – Нөкис: Қарақалпақ мәмлекет баспаханасы, 1957. – 21 б.

шығатуғын кітаптардың мәжбүрий нұсқаларын алып келген. 2023-жылдан бастап кітапханаға мәжбүрий нұсқалардың келіуі тоқтатылды, себебі, реестр дизиминен фундаментал кітапхана алып тасланды. 1992-жылы Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан филиалы бөлімге айландырылды хәм усы жылдан бастап кітапхана Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлімінің Фундаментал кітапханасы деп атала бастады.

2005- жылы январь айынан бастап фундаментал кітапхананың қолжазба фонды Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинети жанындағы “Илим хәм технологиялар” орайында уникал объект қатарында дизимге алынады. Қолжазбалар фонды Қарақалпақстан Республикасында социал илимлер саласында үлкен илимий әхмийетке ийе бирден-бир илимий объект есапланады. Қолжазбалар фондында бир ярым мыңнан аслам сийрек ушырасатуғын баспалар хәм төрт мыңға шамалас қолжазбалар хәм литографиялар топلامы сақланбақта. Кітапхана 1998-жылы “Компьютер кітапханаға” проектинен (UZ-240498-05) 2527 АҚШ доллары муғдарындағы грантты жеңип алады.

2009-жылы Қарақалпақ гуманитар илимлер илим-изертлеу институты басшылығында Германияның Өзбекстандағы елшиханасы фондынан бес мың евро муғдарында қаржыны алыуға еристи. Бул қаржыға кітапхананың кітап сақлау ханалары ушын жети дана кондиционер сатып алынды.

2013-жылы ноябрь айында Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы Фундаментал кітапханасы тәрәпинен “Корпоратив мәлимлеме ресурс орайларының автоматластырылған системасы” (КАРМАТ) дәстүри менен тәмийинленди. Бүгинги күнде локал тармақта электрон каталогқа 85 мыңнан аслам атамада 107 мың нұсқадан библиографиялық жазыулар киритилген. Кітапхана Өзбекстан Илимлер академиясы фундаментал кітапханасы хәм оған қараслы 17 илим-изертлеу институтларының кітапханалары менен биргеликте корпоратив тармақта жыйнақ электрон каталог”ларды қәлиплестирмекте. 2016-жылы “EBSCO” компаниясының электрон мағлыұматлар базасынан жәмәәтлик пайдаланыу мүмкиншилигине ийе болды. Кітапхананың биринши директоры Ли Аниса (1959 -1960) болған, кейин К.Қалилаев (1963-1966), Б.Ю. Ибрагимова (1970-1973), Р.Х. Чепкунова (1973-1983), М.Авезова (1985-1990), Г.Ходжиева (1991-1998), 1999-жылдан бүгинги күнге шекем Улмекен Айтымова басқарып келмекте.

Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлімінің Фундаменталь кітапханасы жәмийетлик хәм тәбийй илимлердің барлық жөнелислери бойынша жергиликли хәм шет ел әдебиятларының ең бай топلامларына ийе. Кітап фондында отыздан артық тиллерде 128 мыңнан аслам нұсқа ресурслар сақланады. Кітап фондының қурамын диссертациялар, авторефератлар, илимий есабатлар, қолжазба дереклер, литографиялық баспалар, микрофильмлер, экранға проекциялау ушын таярланған негативлер, газета-журналлардың жыллық топلامлары, слайдлар, географиялық карталар, миллий нағыслар эскизлери, фоторепродукциялар, илимий хәм көркем әдебиятлар, аудиокасеталар, компакт-дисклар хәм электрон ресурслардан ибарат.

Халқымыздың илимий, тарихий, мәдени җәм руухый-ағартыўшылық мийрасын асыраў, оның жәхән цивилизациясына қосқан үлесин жәнede тереңирек көрсетиў, ата-бабаларымыз жаратқан уллы җәм көлемли мийраслардан жасларды толығырақ хабардар етиў мақсетинде Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетиниң 2012-жыл 9-июльде “Айрықша бақалы җәм сийрек баспалар сақланыўын тәмийинлеў, олардың фондын системалы көбейтиў җәм байытыў илажлары ҳаққында” қарары қабыл етилди. Усы қарар бул жөнелистеги жумысларды жәнede жоқары басқышқа алып шығыўына хызмет етпекте. Китапхананың қолжазба фондында қарақалпақ, өзбек, қазақ, түркмен, әзербайжан, бурят, рус, араб, парсы җәм араб графикасындағы түркий тиллердеги колжазбалар җәм сийрек ушырасатуғын баспалар сақланбақта.

Китапхананың мақтанышы болған қолжазба фондының сийрек ушырасатуғын баспалар бөлиминде 1764– 1939 жыллар аралығында баспадан шыққан түрли тараўларға тийисли китаплар бар. Олардың қурамын әдебият, тарих, этнография, фольклор, география, медицина, транспорт, геология, топырақтану, гидрология, климатология, ирригация, өсимликтаныў, экономика, статистика, библиография илимлери бойынша баспалар җәм көркем әдебиятлар қурайды. Рус тилиндеги сийрек гезлесетуғын баспалардың 72 пайызы фотокопияланған баспалар болып, бул китаплар Москвадағы В.И. Ленин атындағы җәм Ленинграддағы Салтыков-Щедрин атындағы халық китапханалары фондында сақланып атырған җәм сол дәўирде китап җәм журналлардан фотокопия түринде нуска алынған баспалар. Бул баспалар Нөкис, Төрткүль, Ташкент, Алма-Ата, Москва, Казань, Ленинград, Ашхабад, Санкт-Петербург, Киев җәм Рига қалаларындағы баспаханалардан жарық көрген китаплардан ибарат. Республикамыздың ең көрнекли алымлары җәм жазыўшылары жеке коллекциялар топламларын китапханаға саўға сыпатында инам етти. Олар: мәмлекет ғайраткери Қ.Камалов, илим докторлары С.П. Толстов, Т.Жданко, Қ.Айымбетов, Ҳ.Ҳамидов, Н.Аимбетов, А.Пирназаров, М.Қарлыбаев, С.Баўатдинов, А.Альниязов, З.Бекбергенова, М.Аимбетов, илим кандидатлары Л.Павловская, М.Даўлетяров, С.Османов, Б.Исмайлов, Қ.Мәмбетназаров, А.Каримов, А.Искандерова, О.Огай, С.Алламбергенова, П.Хожаметова, Сейдин Амирлан, шайыр җәм жазыўшылар А.Бегимов, Т.Сейтмамутов, А.Абдиев, Ә.Әжиниязов, республика аймағында жасаўшы пуқаралар О.Шерниязов, А.Абатов, И.Өтеулиевлердиң жеке коллекцияларынан ибарат.

Халықтың жеке пайдаланыўдағы қолжазба җәм литографияланған китаплар, тарихий хўжетлер, сийрек гезлесетуғын баспалар, газеталар, журналларды топлаў, толтырыў җәм сатып алыўды шөлкемлестириў, сондай-ақ, жеке коллекциялардағы қолжазбаларды анықлаў җәм дизимнен өткизиў бойынша бүгинги күнге дейин отыз коллекционердиң жеке коллекциялары китапхана фондына қабыл етилген. Олардың белгили бир бөлеги уникал объект фондына, қалған бөлеги академик фондқа кирис етилген. Көрнекли алымлар җәм илимий хызметкерлердиң үй архивинен қабыл етилген коллекциялардан “Академик фонд” шөлкемлестирилди җәм жеке коллекциялардан қабыл етилген китаплар җәм журналлар усы фондқа жайластырылып барылған.

Китапхананың штатлар кестесинде бес штат бирлиги болып, бес арнаўлы мағлыўматқа ийе китапханашылар жумыс алып бармақта. Олардан екеўи жоқары

арнаўлы мағлыўматқа, үшеуи орта арнаўлы мағлыўматқа ийе. Китапханашылар Әлишер Науайы атындағы Өзбекстан Миллий китапханасында заманагөй мәлимлеме технологияларынан пайдаланған ҳалда методикалық жәрдем көрсетиў оқыў курслары сабақларына қатнасып, билим ҳәм көникпелерин жетилистирип барды.

Бәршемизге мәлим, Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлими усы күнге шекем тек ғана мәмлекетимизде ғана емес, бәлки дүнья илиминиң раўажланыўына өз үлесин қосқан илимпазларды тәрбиялап шығарған. Хақыйқатында, олардын жаратқан илимий мектеби ҳәм илимий жумыслары сәўлелендирилген баспаларсыз бүгинги илимий процессди көз алдымызға келтириў қыйын. Әлбетте бунда бай мийрасқа ийе дереклер ғәзийнеси болған фундамента китапхананың орны айрықша ҳәм бийбақа болып есапланады.

Қарақалпақстанда илимий китапханалардың пайда болыўы ҳәм қәлиплесиўи дәўирин үйренип шығылыўында тарийхтаныўшылық, деректаныўшылық мәселеси айрықша бир тарийхый изертлеў жөнелисин қурайды. Қарақалпақстанда илимий китапханалардың пайда болыў тарийхы ҳәм олардың китап фондларының қәлиплесиў тарийхын үйрениў бойынша бир қатар жергиликли илимпазлар ҳәмде қәнигелер илимий мийнетлеринде ҳәм мақалаларында көплеген фактлер келтирген. Өзбекстан Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлими Фундаментал китапханасының тарийхы, тийкарғы китап фондларының қәлиплесиўи ҳаққында илимпазлардан В.Бочин, М.Қарлыбаев, Г.Нуратдинова, А.С. Морозовалардың илимий мийнетлери, қәнигелерден Б.Ю.Ибрагимова, У.Айтимова ҳ.т.басқалардың мақалалары ҳәм Фундаментал китапхананың есабатлары әҳмийетли орынды ийелейди.

Китапханалар тарийхы ҳәм раўажланыў басқышларын үйрениў дәрежеси анализленгенде Қарақалпақстандағы илимий китапханалар ҳәм оның алымлар искерлигиндеги орны бөлек изертлеў объекти сыпатында үйренилмегенлиги белгили болды. Сол себепли илимий китапханалардың тарийхын комплексли изертлеў тийкарғы ўазыйпаларыдың бири.

Жуўмақластырып айтқанда, Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлими Фундаментал китапханасы бүгинги күнде республикадағы ең бай китап фондына ийе мәскан болып, халыққа өз хызметин көрсеп келмекте.

References:

1. Айтимова У., Нуратдинова Г. Дәўир менен тең қәдем таслап. Өзбекстан Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлими Фундаменталь китапханасы тарийхынан//Еркин Қарақалпақстан . 2009 жыл, 17 ноябрь.-№139 сан-Б. 4-5.
2. Қосбергенов Р. Қарақалпақстанда совет власты жылларында илимниң раўажланыўы (Уллы октябрь социалистик революциясының қырық жыллығына).- Нөкис: Қарақалпақ мәмлекет баспаханасы, 1957.- 21 б.
3. Академия Наук Узбекской ССР 1976: Справочник /Под ред. М.Нурмухамедова. - Т.:Фан, 1976. - 233 с.
4. Морозова А.С. Библиографическое указание по ККАССР. -Турткул: ККГИЗ,1932. - 121 с.

5. Aytimova, D. Bibliografiyani o'qitwda innovatsiyaliq sabaqtin ahmiyeti. Евразийский журнал академических исследований, 3(10), 150–152. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/22044>
6. Aytimova, D. The significance of an innovative lesson in teaching bibliography. Eurasian Journal of Academic Research. <https://doi.org/https://doi.org/10.5281/zenodo.10020566>
7. Aytimova, D. From the history of the formation and development of the first libraries in Karakalpakstan. Scientific Journal of the Fergana State University, 28(5), https://doi.org/10.56292/SJFSU/vol28_iss5/a49-53
8. Aytimova, D. Kutubxona axborot muassasalari faoliyatini rivojlantirishda kutubxonachi kadrlarining roli. <https://hemis.uzdsmi-nf.uz/science/publication-scientific-edit?id=339>
9. Aytimova Dilbar Aymuratovna, "Effective Use of Pedagogical Technologies in Teaching Library Studies." Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education 2.5 (2023): 40-43. <https://univerpubl.com/index.php/semantic/article/view/1422>
10. Айтымova, Д. Мәлимлеме-китапхана мәкемелеринде электрон ресурсларды хуқуқый корғаўдың актуал мәселелери. Евразийский журнал академических исследований, 3(12), 31–35. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/24074>